

סבא זצ"ל

עופר קאפח

... בני, אל תכבו עלי ואל תשמיעו קולכם. אני ב"ה מיציתי את כל חיי בחיובי, לא בזבזתי את חיי לשוא, עתה הגיע זמני ללכת בדרך כל הארץ.

ועל זה באתי על החתום
יוסף קאפח

במילים אלה חתם סבא זצ"ל את צוואתו, והן המעידות יותר מכל על מהלך חייו. מגיל צעיר ועד יומו האחרון הקדיש את כל כוחות הגפשו, כל מרצו, לתורה. "והגית בו יומם ולילה", כפשוטו. כל מי שהכירו יודע כי במילים "לא בזבזתי את חיי לשוא" אין מליצה, אין התפארות. בזה האמין וכך נהג.

קשה לכתוב על סבא בלשון עבר. לא היה דבר שסימל עבורנו יציבות יותר מסבא זצ"ל. בעולם סוער כל כך, בימי מתח ומלחמה מבחורץ, ומאבק על קדשי ישראל ועל ארץ חמדת אבות מביית, היה חדרו של סבא מקום שכאילו עמד בו הזמן מלכת. סדר היום הקבוע לא השתנה במשך עשרות שנים. אם סבא לא בכית הכנסת, הרי הוא בחדרו, עובד. ער למתרחש בחוץ, ומורה דרך. מה עיקר ומה טפל בחיים. מה כולה, בן חלוף, ומה יציב וקיים לעולמי עולמים. אנחנו שהכרנוהו מקרוב ידענו כי אין הבדל בין סבא של חוץ – הרב, הדיין, הפוסק, לסבא של בית, סבא של למעשה. הכל היה אחד. ראינו באורח חייו, בהליכותיו היום יומיות, בצניעותו, מימוש ודוגמה חיה לעקרונות ההגותיים שלימד אותם. כל מה שעשה, היה מתוך השקפה של תורה.

החיים במחיצתו היו מתוך ידיעה שכל משפט, כל הנהגה, צריכים לימוד. כל מעשה היה מחושב. כאשר אחד הנכדים שיחק במזלג, סתם, על יד השולחן, היה שואל: מה עשה לך המזלג שאתה מטריד אותו? אין לעשות דברים סתם. לכל מעשה יש מטרה. כך דרש וכך נהג בעצמו. ואם הזכרנו הנהגות אכילה, סבא הקפיד שלא לדבר בזמן הסעודה, שלא להקדים קנה לוושט. ארוחת הערב, במשך עשרות שנים, כללה פרוסת לחם שחור, טחינה גולמית, וקצת זיתים. לפעמים הוסיף פלח עגבניה או חתיכת סרדין. זה הכל. כשמי מבני המשפחה ביקש לקנות לו מתנה, סירב: "יש לי כל הדרוש, איני זקוק למאומה", אמר. ומנגד — נהג להעניק לבנות המשפחה בכל חג תכשיטים, שהרי מצוה לשמח את בני ביתו ברגל.

סבא היה המאור הגדול של חיינו, אולם היה גם — סבא. בדאגה לכל אחד, בהתעניינות לשלומם של כל אחד ואחת, בנתינת ברכת הדרך לכל אשר נעשה ואמון מלא בנו שנבחר בדרך של חיי משמעות. החל מראשוני הנכדים וכלה בצעירי הנינים, התעניין בהתקדמותם בלימודים, זכר את ה"חכמות" ושמח לשמוע את המילים הראשונות. ותמיד, תמיד, דאג לוודא שהגענו הביתה בשלום.

אינני זוכר את סבא מתבטל.

הוא סיפר לנו, כי מגיל שש עשרה, ובמשך שנים אחדות, ישן היה שעתיים בלילה. היה לומד עד אחת עשרה עם מישהו אחד, ובאחת כבר קם ללמוד עם מישהו אחר. כדי שלא תחטפנו השינה, ישן בישיבה, נשען לקיר.

סבא התמסר כל כולו, בגוף, במחשבה, בנפש, התמסרות מוחלטת לתורה. תורה לכל עומקה. לכל היקפה. ועם זאת חיבה עצומה לקיום מצוותיה. מעולם לא יצא לחופשה. לא מנוחה, לא נופש ולא בית מלון. "החופשה שלי היא הרמב"ם", אמר תמיד. גם לא טייל בארץ. "אין לי זמן לזה", אמר. רק פעם אחת, לפני למעלה מארבעים שנה, הסכים לרדת לאילת לבקר ידידי משפחה שגרו שם. כל היום נסעו, לפנות ערב הגיעו לאילת, ובבוקר חזר בטיסה הביתה. בכך הסתיימו טיוליו. כמובן לא יצא מגבולות הארץ מאז עלה אליה.

הוא גם הקפיד לישון בביתו. פעמים מועטות בלבד, אחר שעבר לירושלים, לן מחוץ לביתו. פעם אחת, לפני שנים רבות, שהה אצל קרובי משפחה בבת-ים במשך שלושה ימים. רק ב"שבעה" התברר לנו מה עשה שם. היתה זו התקופה שהתחולל בארץ הוויכוח הסוער על ניתוחי מתים. סבא כדרכו כדיין, כפוסק, ירד לעומקו של דבר. הוא שהה במכון לרפואה משפטית באבו-כביר, ושם למד במשך שלושה ימים מפי ראש המכון וצוות עוזריו את כל הדרוש לו, בבואו להכריע בסוגיות אלו.

כל חייו לא מצא זמן לחופשה. אבל תורה וכל מצוותיה, זה עניין אחר. לכך יש זמן. לברית מילה או חתונה, לביקור חולים וניחום אבלים, נסע לקצורי ארץ.

גם ביקורים משפחתיים לא ערך סתם אלא אם כן זו שמחה של מצווה. בר-מצווה או חתונה, אלה "יציאות השבת" של סבא. רק אז הסכים לצאת מירושלים ולשבות מחוצה לה. להביא את סבא לבקר את בני המשפחה בעפרה או בטלמון אפשר רק בחול המועד סוכות,

לסעודה ושיעור בסוכה, בלי שתבטל הקביעות, בין שיעור הבוקר שלימד בבית הכנסת שלו, לשיעור אחר-הצהרים.

את הסוכה חיבב במיוחד. ממנה יצא לבית הכנסת, ואליה שב. כך תיאר את ההכנות לחג הסוכות בערי תימן:¹

למחרת יום הכפורים, בשעות הבוקר המוקדמות, שוקקים כל הגגות גברים נשים וילדים, העולים אליהם בחגיגות מרובה, עם אתים ומעדרים בידם "לפתוח" את הסוכה. מלכתחילה מייחדים בכל בית חדר אחד, שבתקרתו משאירים בשעת הבנייה כעין ארובה גדולה, סותמים אותה לכל השנה בדרך עראי, סודרים עצים זה על יד זה, פורסים עליהם מחצלת, מניחים עליה מעט טיט ומכסים אותה עפר בגובה 15 ס"מ. לקראת חג הסוכות מפנים את העפר, מוציאים את המחצלת ואת העצים, רוחצים את העצים וסודרים אותם מחדש לשם סוכה, ועליהם מניחים את הסכך, מענפי עצים שכורתים בחצרותיהם.

וכך הייתה גם הסוכה שבנה בביתו. החדר הפנימי בבית, שבתקרתו נפער חור כשיעור, ומידי שנה, אחר סעודת סיום צום יוה"כ עלה עם בני המשפחה לגג, לסלק את הכיסוי והשטיחים שהגנו על הסכך, ואח"כ להגביה הסכך לקיים "תעשה ולא מן העשוי".

למחרת, היה מטפס בעצמו על עץ התמר שנטע בחצר, הוריד ממנו כפות לסיכוך, ובזהירות מרובה קטף לולבים לעצמו ולבני ביתו. שנים רבות גם אגד את הלולב לכל בני המשפחה. למרות שחס על זמנו, לקיום מצוה ולהידור מצוה היה לו זמן וסבלנות אין קץ. רק כאשר הלך ונחלש, בשנים האחרונות לחייו, הסכים שאחד הבנים או הנכדים יטפס ויקטוף הלולב — תחת עינו הפקוחה.

הוא שתל בגינתו גם אתרוג, הדס וערבה, והאתרוג המהודר שבירך עליו, שכן על השידה בחדרו במשך כל השנה.

נויי מצוה הרי הם כמצוה, ולכן כדי לקיים מצוה בהידור, מותר ואף צריך להשקיע בכך זמן. לפני כל בר-מצוה או חתונה של אחד הנכדים, הכין לחתן טלית חדשה. ומהי הכנת טלית חדשה? קשירת הפתילים חוליות חוליות, כשיטת הרמב"ם, וקשירת אימרת הטלית, מעשה רשת, מעשה הדורש זמן וסבלנות מרובים, מצד "זה אלי ואנוהו" — התנאה לפניו במצוות.² היין שקידש עליו, היה יין ביתי, שהכין בעצמו, ללא פיסטור ובלי סוכר. בכל שנה בתקופת הקיץ היה קונה ענבים, מכניסם לשני כדי חרס, ומהיין היוצא מהם הסתפק כל השנה כולה. אחר סינון היין, התסיס שוב את הזגים, והפיק מהם ערק.

אם החמיץ היין באחד הכדים, הועבר זה לכלים נפרדים, והיו מתבלים בו את החלֵבָה כל השנה, ואת הדוֹיָה (חרוסת) בפסח.

1. הליכות תימן, ירושלים תש"כ, עמ' 33.

2. ראה פירושו למשנה תורה, ספר אהבה, הל' צייצית פ"א הע' י"ג, וציור בעמ' תלו.

סבא הוסמך לשחיטה עוד בתימן, וכדרכו הכיר את המקצוע על בוריו. לא רק בהלכות היה בקיא, אלא הכיר כל חלק וחלק בבהמה,³ וכשהראו לו חתיכת בשר, ידע לזהות מהיכן בבהמה היא נלקחה. שנים רבות שחט בגינתו עופות או כבשים לשבת, וכשלא מצא מנקה, אף ניקר את הבהמה. כמו רבני תימן בכל הדורות, וכפסיקת הרמב"ם, הקפיד שלא להתפרנס מתורה. כאשר הגיע לארץ עסק לפרנסתו במקצוע שעבר דורות רבים במשפחה, והכירו לפרטי פרטים, צורפות הזהב והכסף.⁴ העבודות שעשה עדינות, מדויקות, ומדהימות ביופיו.

מקצוע נוסף ששלט בו היה כתיבת סת"ם. הוא כתב אלפי מזוזות בימי חייו. כסופר מיומן הכיר את כל תהליכי עיבוד העור והכנת הדיו. בכל ערב שבת הקדים לבוא לבית הכנסת, כדי לחזור על פרשת השבוע בספר התורה אשר יקראו בו למחרת באותה שבת, ואם צריך, אף לתקן את הספר. כך כמעט לא קרה שבבית הכנסת של הרב קאפח ימצא ליקוי בספר תורה במהלך הקריאה בשבת. למרות שהיו בבית הכנסת ספרי תורה רבים ובהם גם ספרים עתיקים, זכה כל אחד מהם להגהה ותיקון מדי מספר שנים.

ספרייתו של סבו, מורי יחיא, הייתה הספרייה העשירה ביותר בתימן. בין הספרים שהביא עמו ארצה היו ספרי הזואולוגיה והבוטניקה שלמד מהם בילדותו, ספרים שהיו חביבים עליו ביותר. הוא סיפר כי סבו הושיב תרנגולת על עשרים ואחת ביצים, וכל יום שבר ביצה כדי להראות לו את שלבי התקמות האפרוח. בדרך זו הטמיע בו סבו את הרצון לחקור ולהכיר מקרוב את המציאות, דבר הנדרש מכל תלמיד-חכמים.

פעם הראה לי ציור של צבי, וקבע כי הצייר בור, ואינו מדייק במלאכתו. שים לב, הסביר סבא, יש הבדל בין אופן התקדמותן של החיות הטהורות לזו של החיות הטמאות. כאשר החיה הטהורה צועדת, היא שולחת קדימה יד ימין, ובמקביל רגל שמאל, ולאחר מכן יד שמאל עם רגל ימין. לעומת זאת החיה הטמאה שולחת יד ימין ורגל ימין, ואחריהם יד שמאל ורגל שמאל. בציור שלפניך מצוירת חיה טהורה, והליכתה כשל חיה טמאה.

אחד מהחיבורים שהשאיר, ולא הספיק להוציא לאור, הוא מדרוך מפורט לזיהוי כל הצמחים הנזכרים במשנה.

מילה למד עוד בתימן, והתינוק הראשון שמל אותו היה מו"ר אבי, בנו הבכור דויד. מאז מל אלפי תינוקות, כמובן ללא קבלת כל תמורה. וכך העיד בנושא תינוק שנולד מהול:⁵
אני מוהל קרוב לחמישים שנה וטרם ראיתי מהול לגמרי, אלא למחצה לשליש ולרביע... שנים רבות היה הוא התוקע בשופר בראש השנה, בשופר שהכין במו ידיו. גם במלאכת הכנת שופרות היה בקיא, ויצא חוצץ נגד אותם בעלי אומנות, המיישרים את השופר במים רותחים כדי שיקל עליהם לקדוח בו, ובכך הם בעצם מאבדים את צורתו.⁶

3. ראה למשל שם, ספר קדושה, הל' שחיטה פ"ח עמ' תש, הע' י"ד.

4. ראה המאמר 'לאז' או 'כחל', בתוך "פעמים" 11, עמ' 89-93, ומשם לקובץ הר"י קאפח — כתבים, ח"ב, עמ' 970 ואילך, יוסף טובי עורך, ירושלים תשמ"ט.

5. פירושו למשנה תורה, ספר אהבה, הל' מילה פ"א, הע' כב.

6. פירושו למשנה תורה, ספר אהבה הל' שופר וסוכה ולולב פ"א, הע' ז.

לספרי הפיוט של חכמי תימן וספרד היה מקום מיוחד בספרייתו. ריה"ל ורשב"ג, ר' שמואל הנגיד ור' שלום שבזי, שכנו זה לצד זה. גם הוא עצמו חיבר פיוטים. חלקם נדפסו, כמו האזהרות לשבועות על פי מניין המצוות להרמב"ם, שחיברן בגיל שבע-עשרה,⁷ וכן פיוט לבר מצוה,⁸ ועוד.

במספר מקומות תיאר את עבודתו, עבודת יחיד, ללא צוות עוזרים וחבורת מגיחים. רבים מספריו הדפיס במכונת כתיבה, באצבע אחת, וכשהיה צריך לתקן לא מחק ב"טיפקס", אלא גירד בעדינות באולר קטן שקנה עוד בתימן. כאשר הדפיס את פירושו לס"ג לכתובים (איוב, משלי, תהלים ודניאל), וחשש מטעויות בניקוד ובטעמים, ניקד כמו ידיו, והוסיף טעמים, לנוסח הספרים. רק כך היה בטוח שהעבודה תהיה מדויקת.

נסיבות חייו הקשות, בתקופת ילדותו, לא מנעו ממנו להגיע למדרגות רוחניות גבוהות. סבא כידוע היה יתום. עוד לפני הגיעו למצוות נפטרו שלושת האנשים הקרובים אליו ביותר. אביו נפטר בהיותו בן שנה, אמו נסתלקה בהיותו כבן שש, והוא, בן יחיד להוריו, גדל למעשה בבית סבו, הרב הגאון יחיא קאפח זצ"ל, עד פטירתו, בהיות נכדו כבן י"ג. למרות זאת, סבא חש שהוא חוליה איתנה בשתי שושלות. שושלת המשפחה — אשר הוא היה בה הדור השלוש-עשרה למשפחת רבנים ודיינים, שפרנסתה הייתה על צורפות הזהב והכסף, ומושבה בצנעא בירת תימן.⁹ וכן שושלת רבני תימן — אשר בראש וראשונה ניצב סבו, גדול רבני תימן בדורו, שהייתה לסבא זיקה נפשית עמוקה אליו, שגם הוא התייתם משני הוריו בגיל צעיר וגדל למעשה בבית סבו. למעלה בקודש היה רב סבו, הרב חיים קורח, רבו הרב יוסף קארה, רבו המהרי"ץ, אשר למד אצל רבי דוד משרקי, בעל "שתילי זיתים".

אינני יכול שלא להזכיר כאן את סבתא, הרבנית ברכה, תיבדל לחיים ארוכים. היא נישאה בגיל אחת-עשרה, ועול גיהול הבית הוטל עליה; הפרנסה, גידול הילדים, והיא הניחה לסבא לגדול בתורה מתוך שותפות. היא ראתה את סבא יושב בחדרו לבלי שישי, ליל פטירתו, בשעה שתים-עשרה בלילה, פניו כפני מלאך והוא הוגה בתורה. בשתיים קמה להכין את הפיתות לשבת, וראתה שחדרו מואר. היא התפלאה משום שסבא מעולם לא הניח את האור דולק בלכתו לישון. היא מצאה אותו שרוע על השטיח בכניסה לחדר, עיניו עצומות ופניו מביעות שלווח.

הספר שלמד בו, היה הספר "מעשה ניסים" על התורה לר' ניסים ממרסיי. מצאנוהו פתוח בסוף פרשת "תצווה", בדברי אבן-עזרא המביא את מדרש רבה: "צורת יעקב אבינו חקוקה תחת כסא הכבוד..."

7. ספר המצוות להרמב"ם, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"א, עמ' שמ"ט.

8. סידור שיח ירושלים, קרית אונו תשנ"ג, עמ' קצ"ד.

9. את השושלת מנה סבא בפיהמ"ש להרמב"ם, הוצ' מוסד הרב קוק ירושלים תשכ"ט, בהערה האחרונה לחיבור, בסוף מסכת עקצים.



משנתו ודרךנו

